

FATABUREN 1998

KÄNN DIG
SJÄLV

KÄNN DIG SJÄLV

NORDISKA MUSEET

KÄNN DIG SJÄLV

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK FATABUREN 1998

Fataburen 1998

ISBN 91 7108 428 2 ISSN 0348 971 X

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör *Ingrid Bergman*

Grafisk form *Linn Fleisher*

Omslag *Collage av fotografier ur boken*

Foto om intet annat anges *Sören Hallgren, Nordiska museet*

Tryckt hos MediaPrint, Uddevalla AB 1997

DEN ELEKTRISKA LJUSSTAKEN

EN SVENSK UPPFINNING

Sigrid Eklund Nyström

En hög med trasiga julgransbelysningar och en lysande idé i kombination med svensk sparsamhet och svenskt säkerhetstänkande gav på 1930-talet upphov till en ny uppfinning: den elektriska ljusstaken.

ANDERSSONS ELEKTRISKA LJUSSTAKE TÄNDS 1934

Det finns två huvudpersoner bakom idén till den elektriska ljusstaken: Oskar Andersson (1909–1996) och Werner Simonson (1900–1995). Båda var knutna till Svenska AB Philips kontor i Göteborg och det finns två versioner av hur den första elektriska ljusstaken kom till. Här är Oskar Anderssons berättelse:

Redan 1925, 16 år gammal, började Oskar Andersson på Philips Göteborgsfilial. Huvuddelen av sortimentet var glödlampor av olika typer och verksamheten bedrevs på 25 kvm kontor och 150 kvm lager. Leveranserna från Stockholm kom med båt på Göta kanal.

Omkring 1930 lanserade Philips den första elektriska julgransbelysningen i Sverige. Den lyste vackert och var mycket

Den äldsta bevarade elektriska ljusstaken, tillverkad av Oskar Andersson till en släkting, skänktes till Nordiska museet 1995. Den hade ursprungligen 14-voltslampor och en motståndslampa. Lamporna har senare utbytts till 7 32-voltslampor för att passa till 220-volts-nätet. Då kunde också motståndslampan tas bort.

uppskattad, men i Göteborg blev det problem. I många stadsdelar hade man bara 120 volt och julgransbelysningen bestod av 9 st 14 volts lampor, lika med 126 volt. Detta gjorde att lamporna gick sönder och många kunder returnerade trasiga julgransbelysningar till Oskar Andersson på lagret.

Oskar tyckte att det var synd att kasta julgransbelysningarna, då det ju bara var lamporna som gått sönder, och han fick idén att försöka göra en elektrisk ljusstake! Sagt och gjort.

På Grand Bazar köpte han en bågformad adventsljusstake av trä för stearinljus. Den kostade 2 kronor. De sju hålen som var avsedda för stearinljus borrhade han upp och lamphållarna från julgransbelysningen sattes fast där. På undersidan mejslades ett spår för att dölja elsladden. Oskar hade nu en elektrisk ljusstake med 7 st 14 voltslampor = 98 volt, men den gick heller inte att ansluta till de 120 volt som familjen hade. Oskar monterade därför på en glödlampa med 75w vid stickkontakten. Den fungerade som motstånd och fick döljas för att inte störa intrycket.

Julen 1934 tändes Oskar Anderssons elektriska ljusstake i föräldrahemmet i Landala och en ny svensk uppfinning hade sett dagens ljus!

SIMONSONS PROTOTYP

Werner Simonson arbetade som ung hos en grossistfirma som bland annat sålde elektriska glödlampor och han skaffade sig stor erfarenhet inom området. 1925 utnämndes han till försäljningschef för Svenska Philips Göteborgsfilial och han berättar så här om hur den första elektriska ljusstaken kom till:

Glödlampor var en stor artikel på 1930-talet och företaget Philips utvecklade hela tiden nya varor. Som försäljningschef funderade Werner mycket på hur man skulle kunna öka och bredda försäljningen. Utifrån de tankarna kom han på idén att med utgångspunkt från en elektrisk julgransbelysning försöka tillverka en elektrisk ljusstake. Något sådant fanns inte tidigare till försäljning.

Våren 1937 gick Werner därför till en järnhandel i Göteborg och köpte en vanlig träljusstake för sju stearinljus. I den instal-

lerade han provisoriskt lamporna från en elektrisk julgransbelysning. En vanlig glödlampa monterades på som motstånd. Den allra första prototypen för industritillverkning av en elektrisk ljusstake hade skapats!

Oskar Andersson utvecklade på fritiden sin ljusstake vidare med de nya lampor som kom och skänkte till vänner och bekanta. Han provade också fram andra användningsområden som till exempel att lägga en ljusslinga under bomull på julbordet, vilket gav en mycket vacker effekt. Han hängde även lampor i familjens takkrona.

UTSKRATTAD FÖRSÄLJNINGSCHEF

Werner Simonson tog med sig sin prototyp, eller sitt "försök" som han själv kallade det, till en konferens på huvudkontoret i Stockholm och föreslog att man skulle starta en industriell tillverkning. Där blev han utskrattad, ingen trodde på den nya produkten. Man ansåg att kunderna höll på traditionerna och ville ha levande ljus, trots att Werner visade på alla fördelar. Den elektriska ljusstaken kunde till exempel brinna både natt och dag utan någon risk för eldsvåda.

Svenska Philips direktör i Stockholm gav till sist med sig och Werner fick i uppdrag att själv ordna tillverkning och försäljning. Hösten 1937 beställdes 3 000 ex. från en fabrik i Värnamo och företagets representanter började bearbeta marknaden. På en vecka hade de sålt den första omgången till butiker runt om i landet och före jul var de elektriska ljusstakarna slutsålda i affärerna och företaget fick mycket kritik för att de inte kunde leverera fler. 1938 fördubblades tillverkningen och även dessa 6 000 såldes snart slut. Succén var ett faktum.

PHILIPS LANSERING 1939

1939 lanserades ljusstaken för första gången i Philips försäljningskatalog. Den tillverkades då av brunbetsat eller målat trä och var bågformad. De sju glödlamporna hade svagt vaxfärgad stapel och klar spets, allt för att likna "riktiga" ljus.

Under andra världskriget kunde Svenska Philips inte tillver-

[illegible]

I oktober 1939 presenterade Philips för första gången den elektriska ljusstaken i sin katalog. Säkerheten var ett särskilt försäljningsargument. Priset för en betsad ljusstake var 16:25 respektive 18 kronor beroende på nätspänningen. Foto Kungl. Biblioteket.

ka några elektriska ljusstakar på grund av att det inte gick att få fram lampor från företagets fabrik i Holland. Den svenska fabriken kunde ännu så länge inte producera den typ av lampor som behövdes. Tillverkningen kom åter igång 1946, men då hade flera andra konkurrenter tagit upp produktion av elektriska ljusstakar. Bland annat Osram satsade hårt på marknadsföring av den nya svenska produkten som på mycket kort tid tagits till svenskarnas hjärtan och funnit en central plats bland de svenska jultraditionerna.

I den allra första reklamen från Philips 1939 lanserades den elektriska ljusstaken på följande sätt: "För den gamla vackra jul- och nyårsseden med ljus i fönstren, för julbordet och för reklam-ändamål är denna dekorativa ljusstake mycket lämplig. Därtill är den ifråga om eldfara helt riskfri."

Man försökte alltså från början att lansera den elektriska ljusstaken både för användning i hemmet och i offentlig miljö. Det var dock i hemmet som den blev mest populär. Kopplingen till just advent var inte särskilt uttalad. Idag däremot förknippas

Efter andra världskriget började flera företag att tillverka elektriska ljusstakar. Ett av dem var Osram. Iris Sjöblom fick den elektriska ljusstaken Staffan i gåva av sin svärmor 1954. Den stod alltid i köksfönstret i Valla utanför Katrineholm från Första advent till Trettondagshelgen fram till 1995, då den skänktes till museet.

många, men inte alla, den till förebådandet av julen. Den elektriska ljusstaken plockas fram till den första adventssöndagen och placeras i köksfönstret eller i fönstret i vardagsrummet.

ADVENTSGRAN MED SJU LJUS

Bakgrunden till de sju ljusen är den adventsgrän som sattes upp på Ersta diakonissanstalt i Stockholm på 1870-talet, efter förebild från Kaiserswerths diakonissanstalt i Tyskland. I adventsgräns tändes varje söndag i advent sju ljus, ett för varje dag i veckan. Seden fick stor spridning i landet.

Ur detta växte sedan traditionen med en adventsljusstake med fyra ljus, där man varje söndag i advent tändde ett nytt ljus, och den sjuarmade ljusstaken som symboliserade veckodagarna och som utvecklats till den elektriska ljusstaken. Denna anknyter också till den gamla svenska traditionen att låta ljus brinna under hela julnatten som skydd mot farliga makter och som en hälsning till julottebesökarna.

Tillverkarna försökte redan från början att lansera den elektriska ljusstaken för olika miljöer och olika ändamål, inte bara att ställa i fönstret till jul.

Ur Osrams katalog, november 1949. Foto Kungl. Biblioteket.

Användningen av elektriska ljusstakar i offentliga miljöer har ökat kraftigt under de senaste åren. De tas ofta fram i mitten av november och får stå till mitten av januari. Allmänna Pensionsfondens kontor i Stockholm i december 1996 med ljusstakar i samtliga fönster. Foto Mats Landin, Nordiska museet

Utbudet av elektriska ljusstakar är mycket stort. Årligen säljs omkring 1 miljon stakar i Sverige. Ljushuset vid Fridhemsplan i Stockholm, december 1996. Foto Mats Landin, Nordiska museet.

EXPANSION I DET OFFENTLIGA RUMMET

Under senare år har den elektriska ljusstaken kraftigt ökat i antal framför allt utanför hemmet. Kontor, företag, industrier, skolor, sjukhus, affärer, ja de flesta offentliga lokaler dekorerar idag med elektriska ljusstakar. De ställs fram i mitten av november och står kvar till mitten av januari och är många gånger tända dygnet runt. Man har ofta inte bara en eller två ljusstakar utan placerar dem i alla fönster.

SVENSKA TILLVERKARE

I Sverige säljs idag omkring 1 miljon elektriska ljusstakar varje år. Försäljningen låg som högst på 1980-talet och har sedan

minskat något. En av de största tillverkarna är Gnosjö Konstsmide AB. De legotillverkade från början ljusstakar åt bland annat Svenska Philips, men tillverkar sedan i början av 1960-talet elektriska ljusstakar under eget namn. Produktionen var 1996 omkring 1,2 miljoner exemplar. Omkring 30% av ljusstakarna säljs i Sverige och de övriga till Norden, Europa – bland annat till Tyskland, England, Schweiz och Holland samt även något till USA och Canada. Tillverkningen sker idag huvudsakligen i Polen och Kina med flera länder i Ostasien.

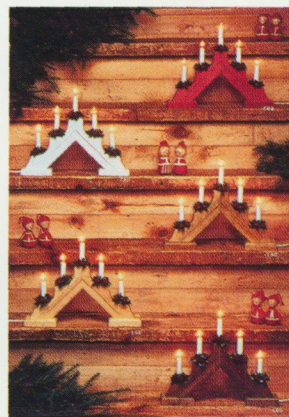
Det företag som har den största tillverkningen i Sverige idag är Samlight AB i Bankeryd. De tillverkar årligen 600 000–700 000 ljusstakar för den skandinaviska marknaden. Genom de förändrade regler om S-märkning som skett genom inträdet i EU har idag även en del utländska tillverkare dykt upp på den svenska marknaden. På den internationella marknaden har IKEA starkt bidragit till att sprida den svenska uppfinningen över världen genom sina varuhus.

Antalet ljusstakar i offentliga miljöer i Sverige överstiger idag troligen det i hemmiljö. Möjligen börjar till och med den offentliga miljön helt ta över användningen från hemmen. Den stora utbredningen i det offentliga rummet har för många gett en övermättnad.

NYA PLATSER, NYA FORMER

Den elektriska ljusstaken har dock funnit en ny plats i vår privata sfär: instrumentbrädan i bilen. I slutet av november 1995 sågs i stockholmsområdet flera privatbilar med en ca 15 cm bred och 10 cm hög elektrisk adventsljusstake placerad på instrumentbrädan inne i bilen och den lyste vackert i mörkret i bilkön på väg till jobbet och skapade lite julstämning.

Den första elektriska ljusstaken skulle likna en "riktig" ljusstake med sju "levande" ljus och den grundtanken har levt vidare under de 60 år som den tillverkats. De bågformade, de grenformade och de pyramidformade har varit de vanligaste modellerna, samtliga av trä och med sju ljus. Andra former och andra material, som t. ex. plast och svart metall, har förekommit

Gnosjö konstsmide är en av landets största tillverkare av elektriska ljusstakar och säljer sina produkter både i Europa och Canada. I Sverige är "natur", rött och vitt populärast medan mörka färger som mahogny och syrabets säljer bäst på kontinenten. Ur företagets 50-sidiga broschyr "Christmas" 1995 med 125 olika elektriska ljusstakar i traditionell utformning. Foto Hans Koegel, Nordiska museet.

Den elektriska ljusstaken har funnit en ny plats: på bilens instrumentbräda. Den tänds med hjälp av urtaget för cigarettändaren. Denna användes av familjen Nylund i Huddinge innan den skänktes till museet 1997.

och förekommer, men den ovan nämnda utformningen har varit dominerande. Det elektriska ljuset behöver av naturliga skäl inte stå vertikalt och inte så stadigt som ett "levande", men traditionen har gjort att man inte lämnat den för stearinljuset funktionella formen.

1996 försökte sig dock några formgivare på att ge den elektriska adventsljusstaken en ny form. Jerk Andersson på Krypton Formaktiebolag gjorde en stake där ljusen inte står upprätta utan vinklade och de skulle således droppa om de vore "riktiga". Industridesignern Camilla Ahlburg använde små ljuspunkter i sin adventsljusstake och övergav därmed det imiterade stearinljuset. Vad man däremot inte lämnat är traditionen med bågformen och de sju ljusen.

Oskar Andersson som tillverkade den första elektriska ljusstaken och Werner Simonson som fick igång produktionen lyckades med andra ord skapa en svensk uppfinning och produkt som tillfredsställt ett behov och fyllt en plats i våra traditioner genom flera generationer. Och inte bara i Sverige utan i en stor del av världen!